

УДК 141.329.8:351:35.08

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.2>**Рубан Ольга В'ячеславівна**

кандидат філософських наук,

викладач методист

ВСП «Сумський фаховий коледж

Сумського національного аграрного університету»

с. Веретенівка, Сумська область, Україна

orcid.org/0000-0001-5429-4233

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ БЕЗПЕКИ У БУТТІ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА

Буття людини – специфічний спосіб її унікального, неповторного існування. В залежності від часу та поглядів мислителів, буття людини трактується у світовій філософії по-різному. Однак при всіх відмінностях воно осмислюється як особлива реальність, збагнення якої дозволяє людині краще зрозуміти саму себе. В умовах війни актуальним є питання безпечного буття – створення сукупності умов життєдіяльності, у яких людина може відчувати себе захищеною, бо є безпечне середовище існування людини. Саме тому, питання безпечного середовища набуває особливого сенсу та значення, коли людина знаходиться в зоні постійного ризику, незважаючи де вона перебуває на території України.

В статті підняте безпекове питання з урахуванням гендерної складової буття людини та використаний історичний підхід. Він дав можливість виявити світоглядні та соціокультурні витоки гендерних стереотипів, які мають вплив на питання безпеки. Поряд з вказаним історичним підходом, у процесі дослідження використовувалися методи компаративного аналізу та інтегративної системності, а також цілий ряд таких загальнонаукових методів як індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, порівняння, ретроспектива тощо.

В результаті доведено, що сучасне буття людини досить багатогранне та розкриває багато можливостей, водночас з можливостями виникає величезна кількість ризиків, з урахуваннями гендерної складової, які становлять загрозу безпеці людини. В Україні ці ризики посилені умовами воєнного стану.

Ключові слова: *безпечне буття, гендер, гендерна роль, гендерна ідентичність, гендерний стереотип.*

Мета статті актуалізувати питання безпеки в бутті людини в сучасному українському суспільстві в умовах воєнного стану з урахуванням гендерної складової, розкриваючи вплив гендерних ролей та гендерних стереотипів на питання формування безпечного буття людини.

Проблемам безпеки присвячено чимало праць – починаючи від античної філософії до сучасних наукових розробок. Під безпекою ми розуміємо відсутність дії факторів ризику, які певним чином можуть загрожувати життю, заподіяння шкоди фізичному чи психічному здоров'ю, а також може створити ситуації заподіяння збитків навколишньому середовищу або майну. Безпека є результатом правильного, пропорційного процесу взаємин між людиною та її оточуючим довкіллям. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Таким чином, безпека (захищеність) людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та інші види. Так Сократ, який заклав основи філософського підходу до визначення безпеки, Аристотель, Г. Гроцій зазначали, що безпека напряму залежить від рівня захищеності прав та свобод людини, що в основі саме природного права лежить уявлення про дотримання людьми правил співжиття. До цього належить утримання від чужого майна, дотримання обіцянок, відшкодування шкоди, що завдана винними діями. Що допомагає зберегти безпеку людини, завдяки особистому розумінні своїх дій. Ж.-Ж. Руссо прагнення безпеки доводить природною необхідністю і природністю людини. Прагнення уникати страждань, нещастя, болю та голоду закладено у людині

природою – інстинктом самозбереження. Людина – природна істота – вижила завдяки природному відбору в дикій природі. Небезпеки природного довкілля, інстинкт самозбереження та виживання, здатність до вдосконалення – ось ті фактори, що призвели до походження суспільства та законів. Ж.-Ж. Руссо пов'язує проблему безпеки людини із проблемою функціонування суспільства. Об'єднання окремих особистостей перетворюється на моральне і суспільне ціле, тобто державу. Члени його, відповідно, називаються громадянами, а питання безпеки особистості, громадянського суспільства та держави загалом забезпечуються не окремою людиною у «війні всіх проти всіх» (вираз Т. Гоббса), а цивілізовано, з урахуванням права та закону.

Виходячи з вище зазначеного вважаємо визнання та закріплення на правовому рівні основних прав і свобод, чітке формулювання їх змісту та реалізація у повсякденному житті забезпечують людям безпеку у нормативно-правовому контексті. Забезпечення безпеки – створення сукупності умов життєдіяльності, у яких людина може відчувати себе соціально захищеною створює безпечне середовище існування людини – безпечне буття – безпечне людське буття.

Що стосується нашої держави, то положення Конституції України є основою законів та інших нормативно-правових актів у сфері безпеки. Згідно з Конституцією України, в інтересах забезпечення безпеки, громадяни України мають перелік прав. Другий розділ Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [1]. Забезпечення особистої безпеки в соціумі розглядається як одне з найважливіших прав людини. Сучасний світ складний, буття людини багатогранне, тому маємо і складну структуру в сфері галузевого законодавства щодо безпеки, а саме акти про охорону здоров'я, про дорожній рух, про охорону навколишнього середовища та інші, що повинні сприяти створенню та підтримці безпечного середовища буття людини.

Сучасне буття людини досить багатогранне та розкриває багато можливостей для людини яка пізнає себе і світ. Водночас з можливостями виникає величезна кількість ризиків, які становлять загрозу безпеці. Саме тому існуючі закони регулюють поведінку людей та забезпечують захист, створюючи безпечне середовище – безпечне буття – безпечне людське буття.

В останні десятиріччя актуальності набуває гендерний аспект і в безпековій темі. Гендер – поняття, що використовується для визначення соціокультурної форми існування людини, оскільки чоловік та жінка виступають не як природні конструкції, в такому контексті підходить визначення «sex», а як соціокультурні конструкти [2, с. 43–44]. А гендерна ідентичність – це переживання власної відповідності гендерним ролям, сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників/-ниць певної статі, (або таким, що приписуються представникам/-цям певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією) [2, с. 98–99]. Де гендерна роль – типові для певного соціокультурного середовища зразки чоловічої і жіночої поведінки, які відображують панівні світоглядні уявлення та забезпечують ефективну соціальну взаємодію, «відображають шляхи існування та взаємодії жінок і чоловіків, що сформовані історією, ідеологією, культурою, релігією та економічним розвитком. Вони відрізняються залежно від особливостей розвитку суспільства, його місця в соціальному оточенні, географічному середовищі, від соціального та політичного часу» [2, с. 199–200]. В умовах війни гендерна складова нашого буття отримує нове бачення. Так в певних сферах нашої життєдіяльності відбувається формалізація гендерних відносин, а інколи – має місце загострення протистояння патріархального та феміністичного світосприйняття, що є історично тривалим та традиційним. Тема безпеки та її гендерна складова дає значний матеріал для наукових пошуків представників різних напрямків – психологів, соціологів, культурологів, економістів, політологів... і філософів.

Соціокультурна обумовленість, очікуваний та суспільно схвалений характер гендерних ролей, призводять до утвердження стійких уявлень про своєрідність гендерної поведінки, або «гендерних стереотипів» – саме вони стають частою причиною замаху на безпеку людини, сталі уявлення, які передаються із покоління в покоління. Коли з дитинства привчають, що хлопець повинен бути мужнім, сильним з фізичної сторони, а дівчина – бути слабкою. Або ж поділ на дівчачий та хлопчачий одяг, іграшки чи кольори. Коли ж реальність відрізняється від цих шаблонів – не обійтися без непередбачуваних ситуацій, конфліктів, які можуть відобразитися

на здоров'ї людини, чия поведінка чи зовнішній вигляд не вписується в традиційні норми та рольові прояви. З огляду на те, що у сучасному суспільному світогляді стереотип сприймається як своєрідний шаблон, зразок, і навіть упередження, котре не має жодного стосунку до реальності, гендерні стереотипи набувають яскраво вираженого негативного контексту. Поміж тим, така оцінка є не зовсім правильною, адже саме завдяки стереотипам суспільство отримує дієвий механізм трансляції соціальних норм, цінностей та зразків поведінки, які полегшують соціальну взаємодію. В умовах війни стереотипи, у тому числі й гендерні полегшують самовизначення людини пропонуючи їй наслідувати наявні та випробувані у часі зразки соціальної та гендерної поведінки. Звісно, у транзитивні періоди, стереотипи перетворюються на продуктовані суспільством перепони на шляху сприйняття новацій та, відповідно, особистісного розвитку та самовизначення людини.

Панування гендерних стереотипів забезпечує колективна пам'ять, образи якої невинно підживлюються різноманітними світоглядними ученнями, спрямованими утримати панівну і в певний історичний період дієву соціальну систему. Прямим свідченням цього можуть стати філософські вчення просвітників, в яких було показано докорінну відмінність чоловічих та жіночих якостей та обґрунтовано раціональність біполярного поділу суспільства та підпорядкованого становища жінок. Цікаво, що подібні твердження були цілком раціональними та відповідали тогочасній дійсності, котра усіма можливими засобами, й передусім вихованням, формувала бажаний для суспільства образ жінки. Це, своєю чергою, стало причиною поступового утворення віри у певні обумовлені природою жіночі та чоловічі якості та чесноти. Сучасна українська реальність – приклад дієздатності стереотипів у процесі руйнування соціальних бар'єрів.

Попри те, що гендерні стереотипи мають значимий для суспільства потенціал і відповідають ціннісним орієнтаціям більшості суспільства, все ж не варто забувати про те, що саме вони стають ідейною основою дискримінації іншої меншості. Вона зазвичай постає під впливом найбільш прогресивних суспільних тенденцій, разом потерпаючи від утисків та упереджень некритичної у своїх поглядах більшості. Внаслідок цього у кожному суспільстві, зазвичай існують цілі групи маргіналів, які не мають можливості повноцінно реалізуватися у цьому суспільстві. Звісно, в окремих випадках, люди, чия гендерна ідентичність не відповідає ustalеним гендерним ідеалам та панівним стереотипам, свідомо орієнтуються на типові гендерні образи, прирікаючи себе на постійний внутрішній конфлікт та внутрішню дисгармонію, котрі нерідко мають вкрай негативний вплив на розвиток особистісного потенціалу людини. Саме тому, варто зазначити, що, саме креативність, яка сьогодні є головним соціальним ресурсом людини та потребує високого рівня свободи, у тому числі й самовираження, що призводить до знецінення узвичаєних норм та цінностей, – набирає обертів в сучасних українських реаліях.

Попри невпинний спротив прихильників гендерного традиціоналізму, останніми десятиріччями все виразніше проглядається поступовий відхід від патріархальних приписів у рольовій сфері – «слово і діло» різняться, межа патріархальної буденності долається свідомо, а іноді, – несвідомо, бо так «практичніше», «простіше», у нього/неї «краще виходить», у нього/неї «більше часу», так «зручніше»... Деякі ролі і заняття більше не розділяються на «чоловічі» та «жіночі» [3, с. 20]. Так, приміром, сьогодні вже ні для кого не дивина, чоловіки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною (за даними Міністерства соціальної політики України на 2013 рік 2% чоловіків знаходилися у відпустці по догляду за дитиною), а після лютого 2022 жінка-військова на фронті сприймається як даність, без зайвого подиву. Хтось із чоловіків, жінок, інших представників сімей гордо констатує це, хтось не бажає оприлюднення, а виконує свою роботу.

Зміни у напрямку паритетних відносин в українському суспільстві відбуваються еволюційно. Поступовий відхід від «радянської свідомості», де існували маркери на кшталт: «спеціалістка», «передовиця», «господиня», «мати», «дружина» і водночас «спеціаліст», «передовик», «сім'янин», «батько», «чоловік», втратив свій соціальний потенціал завдяки розвінчання ідеалів світського гуманізму, а з ними і віри в «ідеальну людину» та її природне покликання. Утім, знецінення радянських ідеалів, котре відбулося у 90-ті рр. ХХ ст., призвело до появи в українській суспільній свідомості т. зв. «світоглядного вакууму», тобто відсутність

«загальнонародної світоглядної концепції, що могла б стати основою державотворчого процесу, забезпечити єдність народу» [4, с. 117]. У цей час у суспільстві панували прямо протилежні погляди на мораль, реформи, історію, культуру, релігію тощо.

Відсутність чітких орієнтирів соціальної взаємодії у 90-ті рр. ХХ ст. стала однією з причин переосмислення усталених гендерних відносин і навіть значного посилення патріархальних цінностей. Ця тенденція була зумовлена потребою в нових світоглядних та ціннісних орієнтирах, котрі нерідко віднаходили завдяки відродженню та проникненню на терени України великої кількості різного роду релігійних конфесій, сект та релігійних об'єднань. Активна позиція місіонерів сприяла швидкому знайомству українців з їхніми віровченнями та популяризації засадничих для усіх релігій патріархальних цінностей. Згідно з ними, жінки і чоловіки мають деяке «природне» призначення, яке вони мають неухильно виконувати у процесі своєї життєдіяльності.

Утім, не тільки відсутність світоглядних передумов була причиною спротиву пропагованим державою соціальних програм. Не менше цьому заважали й економічні чинники. Різкий спад виробництва, дефіцит, постійні черги, безробіття та нестача заробітної плати не давали можливості зробити вибір на користь родини, у тому числі й з огляду на високий рівень освіти жінок. Вони значно частіше, ніж позбавлена радянською номенклатурою гідності, маса чоловіків знаходили в собі сили для виживання, що стало однією з причин різкого занепаду інституту сім'ї в період перебудови, котрий зумовив порушення гендерної рівноваги.

Незважаючи на цілий ряд негативних тенденцій, «буремні» 90-ті заклали підвалини і для конструктивних зрушень на рівні соціального та родинного життя. Потреба у виживанні, знайомство з соціальними стандартами західного світу та розвиток демократії поступово заклали підвалини для переосмислення наявних гендерних стандартів та зміни ціннісної системи суспільства. Актуалізація цього процесу відбулася завдяки ратифікації усіх міжнародних документів, спрямованих забезпечити рівноправність українських громадян незалежно від статі. Певною мірою цьому сприяло й відродження культурної спадщини українського народу та інтелектуальної спадщини заборонених в радянський період мислителів. Їхні праці стали вагомим альтернативним джерелом відомостей про своєрідність української ментальності та культури. Це, своєю чергою, сприяло знайомству та відродженню цілого ряду традиційних українських обрядових практик, які несвідомо утверджували ідею гендерного паритету. Події 2014 року сприяли реалізації паритетних ідей на практиці в деяких сферах життя.

Вважаємо, ратифікація Стамбульської конвенції є гарним кроком на шляху розуміння важливості питання паритету та безпеки, шляхом боротьби з насильством. Потрібно працювати над усвідомленням і прийняттям положень конвенції. Не відхиляючи факт неприпустимості насилля незалежно від статі чи гендеру людини, остання теза заслуговує на окрему тему філософського осмислення.

Взагалі, у сфері безпеки можемо використовувати термін гендерна рівність, що означає рівність прав та можливостей забезпечувати безпеку як жінок, так і чоловіків. А також маємо на увазі врахування інтересів, потреб і пріоритетів людини незалежно від статі. Але у сучасному світі нерідко простежується різниця безпеки за гендерним критерієм. Як приклад, проблема насилля і фізичного, і психологічного, акцент на біологічних відмінностях та фізичних можливостях, тощо. Хоч з насильством можуть зіткнутися усі, незалежно від гендеру, віку, національності. Саме тому важливим є формування паритетного світогляду в гендерній сфері, якій сприятиме підвищенню критичності сприйняття та відтворення реальності в складних умовах безпосередньо сьогодення.

Важливо, щоб люди які відчули небезпеку говорили про це. Нажаль, в нашому суспільстві думка, що людина, яка потрапила в небезпеку, винна сама, досить актуальна, іноді можливо так і є, але для людини-розумної це важливий життєвий урок – досвід. Завдання близьких, спеціалістів допомогти та зменшити ризики на майбутнє людині, яка потрапила в небезпеку.

Само тому знайомство з темою варто починати з дитинства і бажано, із залученням спеціалістів. Представники навчальних закладів, позашкільних закладів, держави та громадських організацій повинні систематично проводити навчання молоді з безпеки та формувати культуру

безпечної поведінки, варто долучати ЗМІ та цілеспрямовану соціальну рекламу. Про питання безпеки потрібно говорити, не тільки під час війни, люди, що відчували себе у небезпеці, при бажанні можуть поділитися досвідом, щоб інші звертали увагу на можливі ризики та завчасно гальмували їх дію – формуючи безпечне середовище – безпечне буття. Війна сприяє тільки актуалізації та добавляє гостроти цьому питанню.

Ми різні, ставлення до сучасних подій в нашій країні неоднакове і залежить, як від особистісних якостей особистості її освіченості, доступу до інформації та бажанні її отримати, критичності її сприйняття, так і міри безпеки перебування людини на тій чи іншій території. За більше ніж шість місяців військової масштабної агресії можемо спостерігати еволюцію поглядів громадян на ситуацію в країні та навколо неї, оцінку та переоцінку цінностей, а в деяких випадках, можемо говорити і про певну стабільність поглядів, цінностей. Можемо констатувати важливість і актуальність питання безпеки в українських реаліях з одного боку, бо має місце певні зміни поглядів щодо ставлення та формування безпечного буття, а з іншого, можемо говорити про недостатнє усвідомлення деякими громадянами цього питання в цілому, навіть, незважаючи на воєнні дії, які доводять, що на території нашої держави неможливо бути у безпеці маючи ворога, який знаходиться у власно створеній реальності та постійно порушує існуючі міжнародні правила ведення війни.

Ми по різному реагуємо на сучасні життєві реалії і цей досвід – джерело інформації як на побутовому, так і науковому рівнях. Хтось веде записи, хтось малює, хтось б'є творчі чи наукові рекорди – відкриваються внутрішні резерви, які дають можливість людині жити, відчувати себе дієвою часткою сьогодення – кожен на своєму місці.

Записи, спогади, замітки та щоденники, художні твори, малюнки та карикатури є переживання та почуття в дії, не тільки виступаючи терапією на ситуацію в якій опинилася людина і є індивідуальною рефлексією на реальність. Цей матеріал є важливим джерелом інформації, значна частина якого відображає внутрішні переживання людини, людей різного віку, в різних регіонах України. Це є той евристичний потенціал, який дає можливість побачити, відчути світ небезпеки таким, яким його бачать мешканці країни на території якої відбуваються бойові дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України / Редакція станом на 04.04.2021 р. / Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. С. 8-16.
2. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник К. : К.І.С., 2005. 280 с
3. Кон И. С. Плюсы и минусы раздельного и совместного обучения. *Педагогика*. 2006. № 9. С. 16–22.
4. Левик Б. Християнська мораль у сучасному українському суспільстві. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 117–121

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy / Redaktsiia stanom na 04.04.2021 r. / Rozdil II Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna. [Constitution Of Ukraine / Revision as of 04.04.2021 / Section II human and civil rights, freedoms and obligations]. pp. 8-16.
2. Melnyk T., Kobylianska L. 50/50: Suchasne genderne myslennia: Slovnyk. [Modern gender thinking: a dictionary]. K.: K.I.S., 2005. 280 p.
3. Kon Y. S. Plusy i minusy razdelnoho i sovместnoho obucheniia. [Pros and cons of separate and joint education]. *Pedahohika*. 2006. № 9. pp. 16–22.
4. Levyk B. Khrystyianska moral u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. [Christian morality in modern Ukrainian society. Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]. 2010. Vyp. 19. pp. 117–121.

Ruban Olha Vyacheslavivna
Candidate of Philosophical Sciences,
Teacher Methodologist
SSD "Sumy professional college
Sumy National Agrarian University"
Veretenivka, Sumy region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5429-4233

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF SECURITY IN HUMAN EXISTENCE IN WAR CONDITIONS, GENDER COMPONENT

Human existence is a specific way of its unique, inimitable existence. Depending on the time and views of thinkers, human existence is interpreted differently in World Philosophy. However, despite all the differences, it is understood as a special reality, the comprehension of which allows a person to better understand himself. In war conditions, the issue of safe existence is relevant – creating a set of living conditions in which a person can feel protected, because there is a safe human habitat. That is why the issue of a safe environment takes on a special meaning and significance when a person is in a constant risk zone, regardless of where he is located on the territory of Ukraine.

The article raises the issue of security taking into account the gender component of human existence and uses a historical approach. It made it possible to identify the ideological and socio-cultural origins of gender stereotypes that have an impact on security issues. Along with this historical approach, the research used methods of comparative analysis and integrative consistency, as well as a number of such general scientific methods as induction and deduction, analysis and synthesis, analogy, comparison, retrospective, etc.

As a result, it is proved that the modern human existence is quite multifaceted and opens up many opportunities, while at the same time there are a huge number of risks, taking into account the gender component, that pose a threat to human security. In Ukraine these risks are aggravated by the conditions of martial law.

Key words: *safe being, gender, gender role, gender identity, gender stereotype.*